

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 76 (1963)

Artikel: Pader Alexander Lozza : an memorgia digl poet e scribent surmiran sen igl 10avel onn dalla sia mort, 13 favrer 1953

Autor: Thöni, Gion Peder

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-226423>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 13.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Pader Alexander Lozza

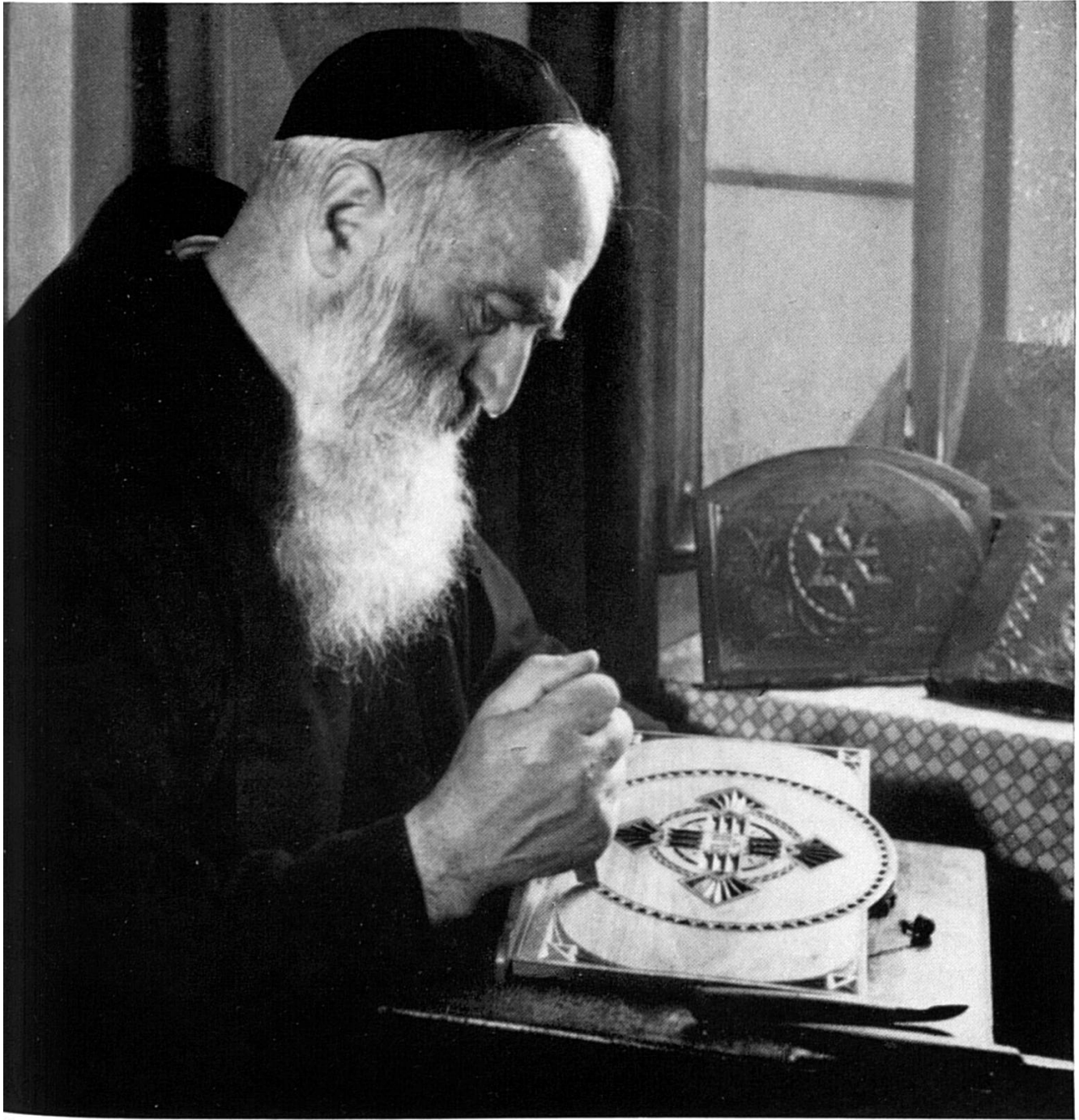
*An memorgia digl poet e scribent
surmiran sen igl 10avel onn
dalla sia mort, 13 favrer 1953*

da Gion Peder Thöni

Avant gist 10 onns, igls 16 favrer 1953, ò en'immensa pievlada accompagna la bara da rev. P. Alexander Lozza tar la fossa sen igl bel santieri da Salouf. Lò pôssa el oss, aintamez igl sies pievel surmiran e rumantsch, per igl cal el ò unfria las sias forzas ainten la pastoraziung, igl cal el ò observo cun îgl da poet e descretg ainten las sias ovras. Sper la fossa averta ò igl anteriour parsoura dall'Uniung Rumantscha da Surmeir, Bonifaci Plaz, skizzo cun marcantas parolas la veta ed igl operar digl pader caputschign.

P. Alexander, — igl sies nom da batten era Constantin, — è nascia dalla festa da s. Peder e Pol, igls 29 da zarcladour 1880, a Castiet, en anclar ainten la planeira da Murmarera. Cun 17 onns aintra igl legher gioven 1897 a Genova an clostra tigls caputschigns. Gio 1906 turna el scu gioven pader an Rezia, v.d. scu missiunari dalla Missiun Retica, siva d'aveir sa deditgia an clostra agl dar scola. Sies operar ainten la pastoraziung scumainza el a Salouf scu «pader cumpogn», e sessour vo el scu tal a Vaz. Siva vign igl pader tarmess scu plevant a Tumeigl. Gl'è betg sto ena casualidad, tgi P. Alexander è alloura igl onn 1919 nia eligia plevant a Salouf. E per passa 20 onns durant igls 30 onns da pastoraziung ainten chest li è igl defunct er sto custos agl sanctuari da Ziteil, la baselgetta da peleginadi sen 2400 m agl pe digl Curver Grond.

Igl settember 1949 on muteivs da sanadad sfurzo P. Lozza da sa ratrer sen agen giaveisch dalla pastoraziung. Igls davos curts onns dalla sia veta ò el passanto ainten igl ospici digls confrars caputschigns a Casti, noua tg'el è ia ve tar Dia la notg digls 12/13 favrer 1953.

Pader Alexander Lozza

Cun P. Alexander Lozza ò Surmeir pers ena personalitad da tot special format. Am ampresa lengia è el sto spiritual; ma dasperas era el en passiuono catscheder, alloura en verso sculptour per la-vours d'intagler, en excellent fotograf, en amateur betg manc pas-siuono da ball'a pe e hockey. Ma oravant tot è el sto egn digls poets igls pi originals digl intschess rumantsch e svizzer. —

Igl pastour dallas olmas

Chegl tgi vala per la gronda part digls poets, chegl sa verifitgescha er tar P. Lozza: tgi l'ovra poetica è prest adegna igl spievel dalla sia veta! Scu savessigl er esser oter, tgi P. Alexander na vess betg er sez ratschet profundas impressiungs dalla sia pastoraziung? Zont scu custos a Ziteil, e noua tg'igl pader-poet ò canto schi savens igl lod a Nossadonna cun igls marcants predas da rusari, creavan igls sies plets tigls auditours chella tgoda stimulaziung da devoziung, animada digl misterious e frasel e chiettond cler dad amplas e candelas ainten la baselgetta. Ea, la lavour e stenta d'en spiritual, tgi vurdava igl mond cun îgl da poet, ò stuia imprimer fermes maletgs ainten en'olma sensibla scu chella digl noss pader. Rotschas d'evenimaints, tgi el ò antupo sen la lunga veta da «pastor bonus» èn davantos maletgs e motivs per tantas poesias, themas e exaimpels instructivs per tantas dallas sias novellas! — piglveir, an furma originala, tgi era ansomma tot atgna a chest poet, — gliunschanta da tot fat moralisem.

E tgi tg'igls ò santia, so deir chegl er digls predas. A blers saro anc an memorgia igl preda sur dall'oraziung, tignida avant bung 20 onns agl radio, — en preda cun logica marvegliouosa, finezza psicologica, retgezza da maletgs, stil concis an totta simpladad da lungatg, — degn d'esser mess a pèr cun igls renumos «Sermons sur la mort» d'en Bourdaloue e Bossuet!

«— — l'oraziung è per nous en dueir! Orar u far oraziung vot deir dulzar igl spirt tar Dia! Chegl è la definiziung dall'oraziung. Parchegl, cura tg'igl spirt n'è betg tar Dia, ins so far eir la glianga tant scu tg'ins vot, — ins so amplunar plets tant scu tg'ins vot, — chegl è nigna oraziung, chegl è

ena ceremonia, ena cumedia! Cristus ò sbitto chesta schort oraziung cun deir: Chest pievel onora me cun igls lefs, ma igl sies cor è gliunsch davent da me! — —»

— — **cun interest extraordinaris!**

Adalbert Stifter, igl cunaschaint scribent austriac, dei, i seia interessant da saveir, tgi burmaintg tots artists tschertgan an ena maniera u l'otra occupaziungs total differentas digl sies art: poets seian dasperas anc pianists, sculptours, pictours, musicists ed actours s' interesseschan per collecziungs da pullas, tratga da flours, ed igls piblers seian passiuos viandants! Chegl saro betg tot foz, ò gio Rousseau scretg an chest connex: Il fait que mon corps soit en branle pour que mon esprit le soit aussi. —

Propa, gl'è schi savens uscheia, tg'igl artist spirtal catta la sia recreaziung ainten ena labour manuala, scu an cass cuntrara, igls bliers carstgangs tschertgan recreaziung tar lectura, musica ed oter, siva strantga labour manuala.

An bleras steivas da Salouf ed utro dattan numerosas lavours d'intagl an lenn pardetga da chesta recreaziung, tgi P. Lozza tschartgeva e cattava ainten la labour manuala. Ed ellas tradeschan igl sies bung dung per tals intagls. — Igls pi pacs pero son, tg'igl serious pader cun la barba greischa era en passiuo amateur digl sport! Betg angal dressava el la mattatschaglia da Salouf aint igl dar a ball'a pe, ed igls gis sot la sia direcziung eran adegna en gaudi. Cun ena neira affecziung persecitava el agl radio la transmissiung d'en match da box u hockey u ball'a pe! Mesas notgs era el bung da star cun l'ureglia ve digl radio. Betg da smarvagler, tgi cugl taimp el veva survagnia ena tala cunaschentscha da chels cumbats sportivi, tg'el saveva descreiver precis e veiv igl decurs d'en tal.

Franc è er igl sies tschaffen per fotografar da metter an connex cun igl dung poetic. Las bellezzas tg'igl sies îgl tschartgeva e cattava anturn el, chellas leva l'olma conservar an furma vasevla: cun igl portret. Er chel, betg angal plets pronunztgias e scretgs, so esser mettel d'expressiung per en artist!

La pi marcanta ed inusitada occupaziung per en pader è natural la tgatscha! Igl natiral e la derivanza d'ena generaziung da catscheders, — igl sies frar vign numno igl Rètg digl Piz Platta! — vessan

mai laschea esser P. Lozza angal an catschederet da glioirs. Angal la pi loscha dallas tgatschas, chella da tgamutschs, è degna digl losch e vigl sentimaint d'en veir catscheder grischung: digl vigl dretg da libra tgatscha! Tgi en dretg catscheder vign er an conflict cun las autoritads, cura tgi «en smala bel buc» vign d'ena schlet'oura avant la fisa, — chegl capeta er agl migler sontg! Ma betg tots èn abels da sa svinditgier per la santentzga cun ena suarada satira an furma d'ena cumedgia! —

Igl poet surmiran

Tot chestas atgnadads numnadas èn necessarias da saveir, per ancleir l'ovra digl noss poet. Ella è gronda, — e pi retga anc da cuntign tgi vasta. Betg per navot ella ò catto tung e resung gliunsch sur igls cunfegns da nossa stretga val. Pareris critics dad oters idioms rumantschs ed oters lungatgs nomnan P. Lozza igl liricher rumantsch digl noss taimp. Egn digls migliers mussamaints per sia rancunashentscha litterara saro bagn chel, tgi tar ena concorrenza per en nov imni svizzer P. Alexander ò acquisto la victorgia digl ampren premi sur 1818 concurrents, cun la poesia «Crousch alva sen fons cotschen». Messa an musica da J.G. Scheel, chesta canzung maritess migler tgi las existentas da davantar imni naziunal. Ena translaziung tudestga congeniala è fatga da dr. Martin Schmid.

Crousch alva sen fons cotschen

Cun catter bratschs, te catter pievels
ambratschas, crousch, an pasch e privels.
Els èn signias cugl ties signal,
crouschaders veirs d'en ideal.

Ord fons flammont, scu en barnia,
cugl sanc digl noss eroxs cotschnia,
prueschas, alva crousch d'amour:
ord cotschnas rosas, alva flour.

Gl'è stitg e stgeir! Orcans smanatschan,
bandieras sainza crousch sgulatschan!
Discordia sparta frar da frar.
Vot Cain puspe sies pal smanar?

Tras neivlas rompa, crousch da glorgia,
sclarescha nous tar la victorgia.
Noss colms èn dets d'angiramaint
a tè, simbol digl spindramaint.

Ainten ena survista generala las ovras digl poet sa laschan catalogisar igl migler tenor la sia furma exterioura. Ainten tots igls genres litterars s'ò P. Alexander exercito. *Dramatisaziungs*: (L'appariziung da Nossadonna da Ziteil, Rudolf da Funtanga cotschna, La vouch dad egn tgi cloma aint igl desiert, Niclo da Flia, En'innocenta svandetga, Las baterlieras, Igl fotograf malpaztgaint). *Novellas*: (Ziteil, Or digl diari d'en catscheder, Sanctifitgescha igl de digl Signer, Betg fò tarmagls cugl fia!, Malnia, Tranter igls meirs dalla clostra, Chegl tg'igl schember vigl sfarfoglia, La mort neira) ed anc 12 otras novelletas. *Reflecziungs* da cuntign religious (Sontg e poet, Miniaturas evangelicas, En matg sen igl altar dalla Banadeida tranter las dunnangs, Tranter chels tgi bragian, Te ist Peder). *Skizzas biograficas* e surtot *Poesias* (Poesias religiousas, patrioticas, themas dalla veta quotidiana, da tgatscha e nateira, da character umoristic e satiric).

Dasper en volum da poesias tiliangras, — all'entschatta scriveva igl poet ansomma angal tiliang, — las ovras rumantschas principalas èn cumpareidas siva digl onn 1927 regularmaintg ainten igl codesch periodic dall'URS, «Igl Noss Sulom», ma er aint igl «Ischi» e las «Annalas», sainza chintar las rotschas donaziungs poeticas sen brevs da mort e las poesias betg publitgeidas. La predilecziung per igl lungatg tiliang è ancligevla. Gio la scola primara a Murmarera cultivava chest lungatg scu lingua da scritgeira, ed igls sies studis veva P. Lozza fatg tot an tiliang. Parchegl è er igl sies diari personal (varda Igl Noss Sulom 1963) scretg an tiliang.

Avant ensatge onns ser Duri Lozza ò publitgia en tom cun las pi belas poesias digl sies ser barba, scu er gl'onno passo en co-

desch cun las novellas. Deplorablamaingtg è chest davos disfiguro d'en'ortografia an stil digl onn 2000, tgi P. Alexander sez ò sbitto expressivamaintg ed alla cala el vess prubabel mai consentia, parchegl tg'ella è nascheida or d'en'opposiziung cunter l'Uniung Rumantscha da Surmeir, tgi è alla fegn durant 30 onns stada la propagadra dallas ovras digl noss poet. — Anc pi bôt veva Lezza Uffer translato en grond domber da poesias an tudestg e las publitgia ansemen cun igl original rumantsch. Chestas translaziungs èn an tots gros excellentas, gea, meisterilas.

Igl dramaturg

L'ovra dramatica n'è betg talmaintg retga. Partge igl poet ò santia sez, tg'el seia liricher ed epicher e manc dramaturg. Gist las ovras dramaticas principalas mossan chegl igl migler.

Ena ovra survarga tottas tschellas: la dramatisaziung dall'*Appaziung da Nossadonna da Ziteil*. Chest gi è nia represchanto antras igl chor viril Salouf gio igl onn 1933. El mossa an ena successiung da maletgs l'istorgia dall'appariziung succedeida igl onn 1580. Igl onn 1949 ò igl poet refilo considerablamaingtg furma, cuntign e stil, ed igl toc è pir alloura davanto en drama persvadent. Ins dastga sainza dubi discorrer d'ena «sintesa dallas ovras digl poet». Partge el screiva sez ainten l'introducziung: «Chesta lavour è igl mies testamaint, — ensatge an onour da Nossadonna tgi duess am surviveiver». — La premaveira digl madem onn ins ò do danovamaintg chel toc veiramaintg edifitgont, e chest'eda aint igl ravogl sacral dalla bela baselgia gotica da Salouf.

Rudolf da Funtanga cotschna è en drama, tgi «tigna fidevlamaintg la legenda», tenor igls plets digl autour sez. E chesta legenda chinta d'en slaschea cavalier Rudolf da Funtanga cotschna, en casti tranter Zorten e Lain a Vaz. Igl cavalier è nia surpiglia talveisa tar l'exorziung d'ena malspirtada dasper la fossa da s. Fluregn a Ramosch, tgi el, en cavalier rubader, vo an sasez, fò panatenztga ed en pelegrinadi an Tera Sontga. Lò en eremit igl persvada d'applitgier igls sies bagns terresters per igl lod da Dia. Turno an patria, Rudolf davainta fundatour dalla clostra d'Aschera (Churwalda), 1164. Scu an tantas ovras è er cò igl intent persecuto digl autour en educativ.

El screiva sez surlonder: «Chel drama vot metter sot igls îgls, tgi la colpa dumonda ena satisfacziung. Gl'è bagn ensatge bi da trer ord las stgiradetas digls tschentanners passos figuras istoricas per nosa instrucziung». — Igl drama ò catto la sia ampresa representaziung a Stierva igl onn 1946.

Cun *La vousch dad egn tgi cloma aint igl desiart* ò igl autour dramatiso an catter maletgs la veta da s. Antiena avat. Igl mottos tschantos avant mintga maletg resumeschan migler tgi bliers plets igl cuntign edifitgont: Renunztga — Cumbat — Perfecziung — Victorgia. En 5avel maletg unic: la glorgia da s. Antiena. Igl drama è signia d'en lungatg e surtot da patratgs eligias.

Dantant scu «*Niclo da Flia*» è ena curta scena per chors ruschannonts, la cumetga *Ena innocenta svandetga* stat a pêr absolutamaintg a talas da madem gener an oters lungatgs. Ainten chella ò P. Lozza tutgia igl tung dramatic, e parchegl vign ella representada repetidamaintg. Varsacants catscheders, traplos segl sfrusch, on da cumpareir avant tribunal. Gio l'introducziung dada digl ustier è veiramaintg classica:

«Ustier, en futia mastier! Va a des tot las dunnangs digls bavaders! — Chellas streias am smaladeschan anfign giudem igl anfiern. Tge vaia da far? Ia vess da stumplar a tgesa igls sies omens! Dessigl ellas, las streias, rantar ve digl pe digl letg igls sies camels, schi na son betg curtgi gl'on avonda! — Ia less er gliout galanta ainten la mia ustareia. — Oz survigna en'otra schort giasts: catscheders! Chegl vot deir: catscheders denunztgias per sfrusch! Igl president ò pusto l'ustareia per sala da dartgeira. Pi gugent en pêr leghers bavaders, tgi chels povers catscheders cun las sias tscheiras da «Via crucis!»

Igl ustier è parchegl er dalunga dalla parteida, curtgi sa tratta da planisar en stragi cunter igls darscheders: metter en mettel aint igl vegn per igls far correr ainten en tschert li. Ed alla fegn stò igl president digl tribunal confessar consternia: «Catscheders, ena rattagna digl diavel...», cura tgi la dartgeira igls stò lascher libers per spira prescha da sarrar la sessiung. —

D'en gener sumigliant èn las cumedgias *Igl fotograf malpaztgaint e Las baterlieras*. Ainten chels tocs leghers ò igl scribent ur-

dia la tensiung scu totga, uscheia tgi restan betg, scu igls tocs serious, pitost ena successiung da maletgs, tgi en veir drama.

Igl poet religious

La veneraziung da Nossadonna n'è betg angal igl patratg continuo tgi nous antupagn ainten igl diari personal digl pader caputschign, — ella è er igl «feil dad or», tgi vo tras tot la poesia e prosa religiousa. La carunga è sainza dubi «L'appariziung da Nossadonna a Ziteil». Digl madem partratg da veneraziung èn purtadas tottas poesias sumigliantas (Tar Maria sontgissima, Ave Maria, Angelus Domini, Stella matutina, Ena steila, Canzung d'amour, Idill, En vigl tar Maria, Dolorosa, lacrimosa). Citagn angal egna:

Intima

Betg am piglier la mamma,
la doltscha, carezzada,
o Signer! — Sainza ella
sung orma desperada!

Maria, betg am sbetta,
schigea plagn putgea.
Segl doltsch ties cor da mamma
pusar ia less igl tgea!

Uscheia, an perpeten,
less star cun tè, Maria.
Igl sontgs, plagn sontg'anvelgia
am schessan: Te biia! —

Ma cur'tgi l'orma trembla,
igl corp è 'na ruigna,
dustond am stò dasperas,
scu mamma sper la tigna!

Igl poet da Ziteil

Ziteil! — tge cuntigna chel pled per igls mellas e mellas pelegrigns! E tge ò el cuntignia per P. Alexander, tgi ò durant passa 20 onns sarvia agl pitschen sanctuari scu spiritual! Tadlagn igl poet ainten la novella «Siluettas da Ziteil»:

«— — Passa vantg onns vaia sarvia agl Lourdes grischung. Cants pelegrigns vaia cunaschia, cants tips, cants characters! Betg an confessiunal, betg scu confessour, angal scu custos. O, sch'ins pudess revelar igls misteris digl confessiunal! Cants volums tg'ins savess screiver! O, igl cumplitgia roman digl pelegrign dalla veta!»

Igl poet ò surtot via Ziteil per chegl tg'el è: scu li da pelegrinadi tar Nossadonna:

Seador da vals da larmas
pelegrigns von sur igls pros,
tras igls gôts, vers blava pizza
sot la crousch digls sies chitos.

Nossadonna sur la fola
dolza banadond igl mang.
Plangn cunfiert, puspe sa derva,
scu 'na flour, igl cor malsang.

Ainten numerosas poesias cumparan parchegl adegna puspe igls tgers motivs da pelegrigns e pelegrinadis, p.ex. ainten «L'oraziung d'ena pelegrina, — Or digl codesch digls pelegrigns da Ziteil, — Igl pelegrign da Ziteil, — Penitenta, — Igl davos pader da Ziteil, — Canzung da Ziteil.»

Passo igl firo, e las rotschas da pelegrigns sa messas sen veia cunter tgesa ed a val, igl pader è chise tot sulet. A nign so el ple tigneir preda, cun nign conversar. Cò stò star no «L'oura viglia sen Ziteil» scu cumpogn dalla monotonia e malancuneia:

Ast vouch schi raca, povra viglia,
igls mangs at tremblan, ast te strètq?
Te strantga vouch, ord migler taimp
te mossas, clomas anc andretg! —

Cantas notgs da tgatscha ò igl pader-catscheder er passanto chise
tar Nossadonna tot sulantischen sulet! L'antiera sgarschour roman-
tica d'ena notg burasclousa e d'ena dumang plagn serenezza trium-
fant, scu dat schi savens ainten nossas muntognas, cattainsa ainten

Sulet sen Ziteil

L'antiera notg en scadanem! — igl vent
sfarregia, migia, tschivla vehement!
Gl'è aint la beischa! Ei! 'la vo cugl tetg!
Ia stung sot igl tarbet e tedl e spetg!

Dumang egl scu da schner, cun neiv e glatsch!
— — las seis! En radi trembla segl plimatsch;
ia derv la fanestretta! O tge bi!
Suglegl, splendour! La pizz'è tot a fi!

Vedvard, sensom la crousch, en utschelign,
tgi tschivl'e tschivla! — Se digl frestg verdign
sagett'ad artg e croda, scu rachetta,
cantond e giubilond, 'na lodoletta!

Segl crap 'na muntanela stat a tgod;
en scot arblangas cratschla rac segl mot!
O! siva chesta notg digl mond, Maria,
ans desda tar la sontga gleisch da Dia! —

Igl poet dalla veta da mintga de

Scu spiritual, scu educatour, ma surtot scu aspectatour dalla
veta d'ena vischnanchetta, igl poet suonda cun îgl avert tants eveni-
mains pitschens e gronds, tgi fon la veta da mintga de. Gio la vi-
schnanca ò per el en nimbus poetic:

Poesia

Sa rasa l'alva vischnanchetta,
scu malageda sen igl pro!
Se sur igls tetgs igl fem cupeida, —
se sur igls colms en tschiel schi blo!
Igl fagn savoir! — segl clavo
amprov'en finc igl sies tschivlot! — —

Ma sot igls tetgs pulsescha la veta cun las sias situaziungs e scenas
legras e trestas, bagn savens er comicas:

Prosa

Ier ò Fluregn scretg ve d'en post:
«Igl transit cò è scumando!»
Oz ò la Mengia, sia vaschigna,
«Te schleta femna» titolo. —
Dumang fon Giera e Niclo
process pigl dretg digl stelaschogn! — —

Ouras sacralas ainten la veta umana dattan agl spiritual adegna
puspe motivs per la poesia, uscheia la dumengia a Salouf, cun igl
maletg d'ena plastica tot speciala:

« — bisond, scu aviouls, vign la glioutetta
e schom'an lunga reia giu pigl mot.»

Sumigliant fò igl plevant e poet sias reflecziungs ainten las poe-
sias «Nozzas» e «Spousa», e zont, curtgi crouschs da malsognas e
noschas travaglias totgan pastour e muntanera, uscheia ainten «Mal-
sognas, — Nonfritgevla, — Cor malsang, — Igl plevant malsang,
— Massagnigna». La mort dalla sia buna mamma, sur dalla cala
el planscha zont ainten igl sies diari personal, — vign avant îgl e
memorgia aunc siva onns tras la poesia «An anguneia» e reveiva pla-
stic puspe mintg'eda, tg'igl anghel dalla mort meda la veta dad otras
mamas:

An bara

Sur la mamma morta, dus candeilas
larman tscheira, cun tramblez da steilas.
Rita pitschna vign e dei: «Mammigna,
leva, dò en bitsch a tia Ritigna!»
Ainten en cantung igl bab sanglotta . . .
«Gleischa betg puspe l'igleida rotta? . . .
Ved igl îgl matern anc trembl'e schela
ena larma, scu d'anviern la stella! — —

Cantas tragicas scenas, scu descetgas ainten la poesia «Return» porscha la veta ad en contemplatur scu en poet e spiritual! Chesta poesia è cun la musica dad Ernst Broechin davantada en'ovra, notgi text e musica èn buglias tar ena suletta unitad, scu tar pacas ovras sumigliantas. Igl liricher-musicist Broechin ò catto en tot special tung aint igl intuar ena rotscha poesias digl noss poet.

Return

La tgesa era tгода scu ena nia,
curtg'el, bargiond, ò detg adia.
Blers onns passos! — Igl vigls èn ve tar Dia.

El turna. Trest return! Gl'è tot schi freid!
Parfign an steiva, freid e veid.
Strousch cratschla l'oura viglia en saleid.

En ester, tranter esters, stat el cò!
Freids fardagliungs on detg: Ist no?
Scu egn, tgi ò fallo cutier, el vo! —

Angal la mamma, ord smiria portret
muaint'igls lefs, less deir en pled;
cun troul'igleida, suondla igl poret! —

Igl chito digl pastour dallas olmas per igl bagnstar moral dalla sia muntanera patta sies reflex sen las ples dallas ovras, ed igl poet tratta adegna puspe igls grevs problems morals dalla veta, p. ex. la tragica da mamma ed unfant illegitims, — uscheia zont ainten las

novellas «Malnia, — Betg fò tarmagls cun igl fi! — Benedicziung e smaladicziung digl sanc, — Betg dulzar la cresta! — Chegl tg'igl carstgang ò samno, chegl vign el a meder! — Persa e cattada, morta e restizzata, — Sanctifitgescha igl de digl Signer, — En malfatg cloma en oter malfatg» ed uscheia anavant. Las mademas admuniziungs digl bung pastour ed educatour antupainsa ainten las poesias «En castei, — Betg far da grond! — Sa ludar, — Anvelgia, — Surmanader, — La svandetga», ed otras. Zont interessant è gio la furma imperativa digl tetel, ensatge tipic per igl spiritual ed educatour.

Igl spiritual e plevant è er gl'amei digls unfants. E P. Lozza era chegl an speciala maniera. El exercitava betg angal igls mattatschs aint igl dar ball'a pe; er igls sies plascheirs, las sias speranzas, igls sies chitos vias dalla perspectiva digl educatour e carschia, igl porchan maletgs e temas per sies poems; chegl ans antopa ainten las poesias «Giaveischs digls unfants, — Calonda mars, — Suspeirs d'en scolar, — L'oraziung dall'innocenza, — Igl det digl vigl scolast, — Marsch digls unfants, — Igl ladrign digl Bambin» ed anc utro.

Ans paress burmaintg curious, sch'igl poet na vess betg er «designia» an poesia igls tips originals, tg'ins antopa dapartot per las vischnancas anturn. Uscheia stò'l er tigneur no igl

Mat vigl

Surtratgs igls vèders, mal rughel an steiva,
se sot la pensa Robinson reveiva! — —
Mat vigl! Nigns tschitgs cupeidan sen barcung;
gl'è scu maschung d'en vigl, splimo falcung!

— e la parallela aint igl «monumaint» tschanto

Ad ena matta viglia

U en anghel u en diavel
seia ena matta viglia!
Te 'parneda ist en diavel,
plagn noschira, malaviglia!
— ed igl davos dat el aint natural la sia solita tucca e morsa:
Curtgi te stost far igl pentel
tots igls curniglias fon festa!

Piglveir, la veta da mintga de, cun igls sies pitschens e gronds evenimaints, furma en punct capital ainten poesia e prosa da P. Alexander Lozza!

Igl poet dalla patria

Scu tal dat igl poet surmiran en lod tot special alla sia bela e tgera vallada nateiva:

Surses

Surses, sen nossa cart'angal en stretg,
ma'n stretg dad or! — Te bel curtgign da Dia,
cun tias saletschas tot an en barnia, —
ò tia belegg'anc nign poet ancletg? —

Bagn, en poet ò ancletg la sia bellezza, e chegl è sto P. Lozza. Da tantas bellezzas particularas digl sies paeis indigen ò el canto! Surtot la vusch digls sains dalla sia patria paran d'exequair en' atgna attracziung segl poet. Chegl s'exprima ainten las poesias «Igl sains da Surgôt, — La vusch digls sains da Sotgôt, — igls sains dalla patria, — Igl sains da Del.»

Betg manc canta el igl lod da lias e sanctuaris istorics u schiglio an bela pusiziung geografica, p.ex. «La baselgia viglia da Lantsch, — Vasarouls, — Igl noss sanctuari, — Igl santieri da Sour, — Premaveira ad Alvaschagn, — La tgaplotta», e.u.a.

Er las bellezzas da pizzas e valladas grischungas imponeschan ad el: «La gruppa digl Barnegna, — Piz Mitgel, — Surses, — En paradis terrester (La Nagiadegna), — Piz Toissa, — Piz Curver,»

Scu savess el amblidar da ludar igl pi bel stgazzi dalla sia patria, igl sies lungatg-mamma! — ainten igl cal el ans ò regalo tantas belas tgossas an furma poetica! Chegl cuntignan zont las poesias «La carta lingua naziunala, — Lungatg-Surmeir, — Linguatg da Murmarera, — Carta lingua, — Rumantsch Surmeir.»

Linguatg da Murmarera

Tger linguatg da Murmarera,
stagn accent d'in piavalign,
gruagl, scu scoarsa dals noss larschs;
ma sonor scu in scalign!

Trantar flurs, te flur d'ansanga,
sang, scu'n giop sur al vallung;
tranter earvas d'atras tschantschas
frestg e feam scu'n tschivigliung!

Sènz'al noss linguatg manchessigl
a Surses in'atgnaded,
scu manchess a nossa teara
la savur dal fègn da sted.

Cul madritsch da frapas estras,
lègnsa betg al bastarder,
tgi cul vigl patuà nus possan
culs noss moarts puspe tschantscher!

Dalla pi bela canzung patriotica, «Crousch alva sen fons co-tschen» è gio sto raschieni all'antschatta.

Ma er deis stgeirs e grevs per la patria èn betg passos, sainza ratar malageas an poesia. La suandonta poesia mossa excellent, scu igl pader metta an connex igls gronds evenimaints mundials cun igls pitschens digl simpel pievel:

Mobilisaziung

Vers igl cunfegn las colonnas sa movan.
Nigna fanfara; silenzi da bara
rot digl tloc, tloc da tgavals segl cement.

Sen en barcung sa siainta las larmas
ena blondigna, tgi vei spir battaglias,
vei crudar egn, cun 'na balla an front.

Ella sagetta l'amprema granata:
Pòssa mureir igl culpant dalla ghera,
pòss'el crappar, scu en tgang tiztginto!

Betg smaladeir, te porigna, betg bragia!
Chel cun la balla an front oz returna,
bitscha las larmas davent digls ties îgls!

Sa tgapescha, tgi er reminiscenzas istoricas dalla patria survignan en monumaint poetic, uscheia «Igl davos paders da Faveras, — «La spada da Banadetg Fontana.» Egl da smarvagler, tg'igl poet sa ragorda an malancuneia dalla sia patria la pi strètga, igl sies li nateiv Murmarera, da noua tratta la novella «Chegl tg'igl sember vigl sfarfoglia», e tgi el sa ragorda an ancreschadetna, coura tgi chel Murmarera è sen veia da davantar igl Vineta da Surgôt, gnond mess sot l'ava. La tgesa paterna a Castiet nomna el gio «en nia sbuo», ed ena greva e melanconica ramproscha ans totga ainten

Murmarera scumpara!

Agl grond moloch Turitg sacrificitgeschas
l'istorgia, igl lungatg, la tradiziung!
Digl far, cunfar digls vigls, angal la detga,
scu da Vineta, fascharo menziung!

Igl poet dalla tgatscha e nateira

Ins ò gio numno P. Lozza igl «Hermann Löns sursetter». Chegl n'è betg gist an tots gros ena comparaziung valevla, ma pò star. P. Alexander n'è betg angal igl catscheder passiuono e zont verso, — el ò er igl dung da vurdar la nateira, ainten la cala el fò tgatscha. I dat detgavonda catscheders, — sch'ins tedla chintar els, — digls cals ins survign l'impressiung, tgi angal colp e tgern ed — — igl la-
tgen fetschan or la tgatscha. Tar P. Lozza è chegl oter

« — en veir catscheder è dasperas en poet; angal è la sia poesia pi roca, pi groglia e malscursada! El è en poet cun igls calzers anfarros, betg cun igl vixen digl salon! »

Ed igls Sursetters seian naschias tots cun la passiung da tgatscha, — u tgi na seian betg veirs Sursetters; uscheia tungigl or digl «Diari d'en catscheder»:

« — — e chegl duess far plascheir a mintgign tgi ò angal ena guttella d'sanc da Surses ainten las avagnas, — — seia el el en om u er angal ena femna! »

Per igl noss poet represchainta la tgatscha direct ena cultura populara:

«Schi parfign igls signours digl Cunsegl Grond calan da cupidar e gizzan las ureglias, curtgi vign nonavant ena tractanda da tgatscha, e tots peglian la posa d'expert, — duess en Sursetter, tgi è en catscheder naschia, betg s'interessar da chella?»

Darvign gist ena pagina digl «Diari d'en catscheder», e nous vagsagn bagnspert, tge admirabel îgl tg'el ò, igl noss poet, per maletgs da tgatscha e nateira:

«Allas 3 gio vease pigls gôts! Tras la coua digls pegns tot neirs tremblan anc las steilas, cun igl sies sbrinzligem verdcler.»

Ma dalunga metta la fantascheia er igl univers an correlaziung cun la sia tgatscha:

« — chegl dat l'idea da tants îgls da golp, tgi tgittan da chegl nosch or d'ena gronda tanga tot blava.»

Chest sagl dalla nateira ver tar la tgatscha para gist dad esser tipic per igl poet:

«Las spondas on ossa tratg aint igl melanconic vistgia cler-cotschen dallas ervas, tgi on santia igl mors dallas amprenas schaladas d'aton. — Da l'oter mang giu stò'l esser, igl tgamutsch!»

Betg angal la nateira descretga uscheia veiv, para dad esser avant noss îgl, — gl'è scu sch'ins santiss la fevra da tgatscha ansemen cun igl catscheder:

«Ossa stoia tigneir ansemen tot igls tschintg senns; el savess rivar tot anetg segl feil, — alloura sunga pers!»

Chest «alloura sunga pers» dat alla tgossa ena tala tensiung extravagada, scu sch'igl catscheder vasess dapender igl saleit dalla si olma da chest mument. Ma siva, la tensiung crescha ad en crescher:

«Stung se e stend ve igl tgea! . . . Vardigl chigiu! — el è tarro! Ia stò ma ruschnar giu anfignen tar chegl cogn; lò sunga a schoz!»

Cun la prescha crescha er la fevra:

«Ma tge? — ena smaladetta muntanela, menla palousa, scu en urset, è chior anmez igls colms, sellas tgommas davos, tg'am spiunescha e tschivla, scu schi'la less visar: «Tgamutsch, tgamutsch, dò adatg, la mort è no!»

Betg avonda! La tensiung stò tender igl sies artg anfignen tar igl extrem:

«Sacarlèn! El è lavo se chigiu! . . . el vo veano inchiet, dulzond e sbassond igl tgea anfignen giu mez! Gl'è betg da perder taimp! . . .»

E scu en grond livgiamaint vign finalmaintg la sliaziung, ena veira «catastrofa d'ena tragedia greca»:

«En legher schoz, scu en givel, rabatta no da tschent pareis. Igl tgamutsch dat en pèr sagls rabgiouis, e rodla, — leva se anc en'eda e rodla veagiu: el stat! — el stat! —»

Chegl è angal en pitschen spievel, tras igl cal P. Lozza ans mossa betg angal la vart poetica dalla tgatscha, ma er igl sies art meisteril dalla descripziung. —

Cant grev saro parchegl sto a chel passiuno nimrod chel de, igl de tamia da dei, noua tg'igl poet n'ò betg pudia esser ple tigl

Amprem de da tgatscha

El stò star, igl po'r catscheder vigl!
Torbel, scu sies spievel, è sies îgl!
Scu sies fist cun croc, el è strubo:
«Noua»? — cun tramblez e strètq da flo.

Ved la claveglia larma, troul'e met,
larmas da ravetna, sies schluppet!
En starsung rabatta no digls gôts, —
«No cugl spievel! . . . Varda . . . vard'igls ots!»

Tras en stgerp digls neivels romp' anetg,
ainten rom d'argent, flammont vadretg . . .
Cotschens colms d'aton sur gl'univers, —
o, sies paradis, tg'è pers! . . . tg'è pers! . . .

Tgatscha è tar P. Lozza betg angal en persecuitar e mazzar la selvaschigna, mabagn en «esser unia» cun la nateira. Sen la tgatscha da tgamutschs ansom igl feil sa figurescha el en

Cumegn dalla pizza

Da stgira notg, la pizza fò cumegn:
gliunschant, en sains tardeiv dat anc en sclegn.

Pi gliunsch a bass antopa el igls abitants da colms e gôt e describeiva las atgnadads da glioir alva e muntanela, digl tgamutsch, tscherv e tgavroulet, dalla golp e digls utschels (« La nossa selvaschigna»). Zont chellas creatiras tgi sa fon santeir èn ensatge per la sia musa:

Cucu

Cucu! Dus notas cloccan or digl gôt,
scu da daletg en lev e lom sanglot,
scu vousch da flauta giu digl firmamaint,
tgi fonsa an en tger îgl blo carlaint.

Pero igl catscheder fò er cunaschentscha cun igls elements furious dalla nateira. E tot catta igl sies resung ainten poesias, scu «Beischa, — La mort alva, — Temporal an muntogna, — Neiv». En'eda sa comparablescha el parfign an luschezza cun

Igl schember

Dus vigls ameis; ia ferm e stagn mattatsch,
el en pignoul, treis gedas igl mies bratsch!
Oz è'l en gioven, ia en om vigl,
schi vard agl spievel, creia strousch agl îgl!

Schi giu la val te veist passar mia bara,
schi schema, schember tger, igl ties rusara!
Ia less pussar se cò, sot tia carunga,
tgi scu canzung da restizanza tunga!

Sen sias giradas da tgatscha bada el betg angal sen igl sies tgang, agl cal el metta parfign en monumaint ainten «Lora», ma canta parfign igl lod d'en sbitto digls gôts, e chegl an vers, lungatg e ritmica direct classics:

Tschitga, sètga satgantada,
pegn cun mella bratschs ist stada,
ballantschonts ot aint igl blo!

Igl poet umorist e satiric

Ligiond igl diari personal digl noss poet barmeir, ins pudess creir, tgi fiss betg sto pussebel ad el da screiver mianc ena suletta poesia da tung umoristic! Chegl tgi è incredibel: tras tot chest diari da bôt 50 onns coz vo en sulet lung feil da malancuneia, da schems, tristezza, scurascheda e stgeir! Strousch en sulet partratg legher sclarescha chest lung diari! — E tuttegna, — tgi tgi ò gia la vanteira da canoscher e conversar personalmaintg cun P. Alexander, igl ò cunaschia dalla vart digltottafatg cuntrara: igl umorist parfetg! Piglveir, en fenomen extraordinari tar ena personalitad scu igl noss poet! Tiers igl umor schea pero aint igl sies character ena pulita dosis sarcassem, e tots dus elements sa manifesteschan an poesia e prosa.

Tranter oter tatga la sia antipatia

Igl auto

Corra, corra antipatic bau!
— e betg manc sbaffegia el igl sport exagero an

Schmelling — Joe Louis

Dus Cains, cun dus pals, sa scudan an tocs.
Egl chegl dus carstgangs, u egl dus bulldoggs?
D'en gener enpo sumigliant deian

Igls dus pugniers

Curt, strubo, en des da tes
ò en nosch pugnier Surses.
En rival, culez da tor,
er Churvalda ò chior.

Las povras atgnadads digl «Mat vigl» e las lunas d' «Ena matta viglia» cattan nign schinetg. Surtot las relaziungs pitschnas e strètgas digls noss liets nutreschan bagn encal tip scu «en patriot», aint igl migler senn digl pled: en amploster:

En patriot

La patria ò clamo. Noss militer
fò guardia segls cunfegns an rentg da fer.
Igl sies tgaval stò dar er Gion tardeiv.
Rabgius el dei: «tgi magna mies rasdeiv?»
Tge storgias! Sonigl sa mazzar! — angal
tgi am schinegian igl mies bung tgaval!

Cun la poesia «Schi va da mantger» ghischlittescha igl poet la supergia digl carstgang:

«El mantga . . . Tge mantgigl tar chesta mantgeda?
Igl mond strousch s'accorscha tgi el è passo!
El veva igl quet d'esser tschep immortal:
beadis dumondan: tgenegn er'igl tat

Fitg paranto cun chel è er igl tip digl puranchelung discretg ainten la poesia «Anavant»:

Or sen santieri! Lò tots dretgs on terms . . .
Ast anc betg pôss? . . . schi fò process cugls verms!

Ainten l'ovretta «Sursaer» tatga igl poet an vehementa fegnezza igls laders da bagn spirtals:

—er cugl fagn digl ties vaschign
fast barlangias, poetign!

La poesia da blers moderns na catta betg igl sies gost:

An poesia
è tot lubia,
er nign partratg
e schlet lungatg!

— ed anc en'eda ainten «Poesia moderna»:

Er la poesia moderna è en veid
ramplunem da plets radonds anturn en veid!
plets furos, tgi on en veid, — igl veid digl spirt!

Ma scu tgi vo savens, zont ozande, cun blers pigls povers poetigns e poetasters sa lamainta el ainten «La schort digl poet»:

Sez scretg e sez stampo e sez ligia
ò'l l'atgna tgera poesia! —
El è parchegl gist scu la gaglignetta,
tgi maglia sez igls ovs, — poretta! —

* * *

Avant 10 onns ans ò P. Alexander Lozza banduno. Igl poet è mort, — ma igl sies spirt veiva anavant ainten chegl tg'el ò scretg ed agl cal el ò imprimia igl bol dalla sia originalitad caracteristica. Ed igl pievel surmiran e rumantsch ambleida betg tot chegl tg'igl poet barmeir ò tschintgigia agl sies lungatg-mamma! — er schi el ò sez, — ainten en mument stgeir e pessimist, — detg igls plets:

«Angal spitge, an tschent onns pegligl noador digls archiv chegl tgi nous vagn scretg oz, ed i scharon tot surtsos l'egn se per l'oter: Ma varda, tge curious lungatg tgi discurrivan alloura!»

Chegl managess tant, scu schi an tschent onns igl noss tger lungatg rumantsch vess dad esser svania! Na, chella detga da P. Lozza carteva el franc mianc sez! Partge gist el è tranter igls Rumantschs tgi on regalo agl noss lungatg ovras da valeta stabla e cuzzevla! E tant duple vainsa er nous ed igls noss fegls e beadis ena sontga obligaziung d'ans ragordar an pietad ed angraztgevladad ed admiraziung dalla personalitad marcanta d'en P. Alexander Lozza, betg igl pi pitschen tranter igls gronds spirts digl noss pievel rumantsch!